

Investigating and Studying the Visual Features of Metal Knockers and Studs on the Doors of Qajar-era Historical Buildings in Ardabil City

✉ Seyed Mehdi Hosseini Nia¹, ✉ Habib Shahbazi Shiran², ✉ Mohadesch Amini³

1-Postdoctoral Researcher in Islamic Archaeology, Faculty of Social Sciences, University of Mohaghegh Ardabili, Ardabil, Iran.

2-Professor, Department of Archeology, Faculty of Literature and Human Science, University of Mohaghegh Ardabili, Ardabil, Iran, (Corresponding author).

3-M.A. in Archeology, Department of Archaeology, Faculty of Literature and Human Science, University of Mohaghegh Ardabili, Ardabil, Iran.

Abstract

Introduction: In general, out of the total of 34 remaining houses from the Qajar period in the historical context of Ardabil, only about 15 of these works have the entrance facade, wooden door and decorative facade of the building. These entrances are divided into two groups: entrances belonging to the early and middle Qajar period, and entrance doors belonging to the late Qajar period. In general, various decorative knockers, back plates and studs stand out on the mentioned wooden doors. The importance and necessity of the research lies in the fact that the wooden doors of historical Qajar houses in the old context of Ardabil are the first elements that attract the viewer's attention with their additions and detailed metal decorations. The need to preserve and maintain them, as well as to introduce them to other enthusiasts and art lovers helps preserve the historical heritage of cities and the country, and increases their attention to other aspects of traditional architecture. Their thought and effort in creating precious Iranian arts is meaningful. On the other hand, metal knockers, along with other artistic elements on the doors, between the surfaces of thatched, clay and even brick walls, create a combination that, apart from enlivening the movement of the eye, refreshes the mind amid the monotony. Mud walls are a good indication of the development of a certain type of culture and special artistic features.

Purposes & Questions: The purpose of this research is to investigate the morphology and identify the visual characteristics of metal knockers and studs used in historical Qajar-era buildings in the ancient context of Ardabil. In addition, the study seeks to examine the motifs and decorative elements applied to these objects and to explore the reasons for their use as well as their symbolic meanings. In this context, the research addresses how many types of motifs are present on the knockers and studs of historical Qajar houses in Ardabil, what kinds of motifs they include, and what meanings these motifs convey.

Methods: The current research is qualitative in nature. It is fundamental and theoretical in terms of purpose and it was done in a descriptive-analytical way. Data were collected through field surveys and library research. The statistical population of the study consists of the motifs of the facades of the historical houses of the old context of

► Received: 2025-04-15
 ► Final revision: 2025-08-22
 ► Accepted: 2025-08-31
 ► Early online access: 2025-09-01
 ► Published: 2026-04-01

► 1
 Email: mehdihosseyni5518@gmail.com
 ► 2
 Email: Habibshahbazi35@gmail.com
 ► 3
 Email: mahgolamini9176@yahoo.com

Abstract

► Negareh
 ► Spring 2026 - NO 77

Negareh

Spring 2026 - NO 77

Ardabil, and the total number of samples examined in this research is 15 intact facades with decorative works. Data were analyzed qualitatively.

Findings & Results: The investigation and study of the functional-decorative elements on the doors of the historical houses of the Qajar era in the ancient context of Ardabil shows that the three elements of knockers, studs and back plates with their various forms and decorative motifs have a special effect. The wooden doors of this building depict the genius and artistry of the masters of this period. On these doors, men's knockers with elongated and long rectangular shape have the highest number among other sizes. Also, the heart-shaped or teardrop-shaped knockers are used more than other forms for women. Men's knockers in these houses have more diversity both in terms of form and in terms of more detailed patterns and decorations. But on the other hand, women's knockers have more elegance and the motifs and decorations in these works are created with more precision and sensitivity. Qajar studs have a circular design with a convex cap, and the two motifs of Panirak flower and Shamseh design are mostly used in these works. Besides these functional elements, back plates are among the decorative elements that are abundantly seen on the Qajar-era doors of Ardabil. These back plates can be divided into three groups: back plates under the knockers, back plates under the studs, and those on the frame or body of the doors. Geometric, plant, and animal motifs including sun, circle, peacock tail, lotus flower, cypress, medallion and multi-petal flowers are the most important decorations of these elements. The two methods of brushwork and meshwork are decorative techniques used in all these works while the contribution of the brushwork technique is more evident. The conducted studies show that the general form of these elements and the decorative motifs placed on them, in addition to the aesthetic aspect and the aesthetic sense that they instill in the viewer, also support the beliefs, intentions and convictions of the Muslim artist of the Qajar era. In the end, it can be concluded that the artists of the Qajar era chose the form of these elements, and the decorative motifs on them with full awareness, and in this regard, the religious significance was always more important than the decoration and the type of pattern, form and image.

Keywords: Ardabil, Qajar, Historical houses, Door, Knocker, Stud, Back plate.

Abstract

بررسی و مطالعه ویژگی‌های بصری کوبه‌های فلزی و گل‌میخ‌های درهای ابنیه تاریخی عصر قاجار شهر اردبیل

سید مهدی حسینی نیا*، حبیب شهبازی شیران**، محدثه امینی***

دریافت: ۱۴۰۴/۰۱/۲۶ | پذیرش: ۱۴۰۴/۰۶/۰۹ | انتشار: ۱۴۰۵/۰۱/۱۲
بازنگری نهایی: ۱۴۰۴/۰۵/۳۱ | زودآیند: ۱۴۰۴/۰۶/۱۰

صفحه ۲۷۲ تا ۲۸۷

نوع مقاله: پژوهشی

DOI: 10.22070/negarch.2024.19614.3432

چکیده

مقدمه: یکی از عناصر اصلی معماری سنتی ایرانی که نماد و نشانه‌ای از تفکیک جنسیتی و در کنار آن، احترام ویژه به رعایت اصل محرمیت در جامعه سنتی ایرانی را به تصویر می‌کشد، کوبه‌ها می‌باشند. این آثار در کنار عناصر وابسته از جمله پولک و گل‌میخ‌ها، به زیبایی هرچه‌تمام‌تر و در همان وهله نخست و پیش از ورود به اندرونی خانه؛ فن، تزئین، نماد و ارتباط حسی و بصری در معماری اصیل ایرانی را به بیننده القا می‌کند. در پژوهش حاضر کوبه‌ها، گل‌میخ و پولک‌های تزئینی خانه‌های تاریخی بافت کهن اردبیل را در دوره قاجار مورد مطالعه قرار می‌دهد. اهداف و سؤال‌ها: اهداف این پژوهش شامل؛ مطالعه فرم‌شناسی و شناسایی ویژگی‌های بصری کوبه‌های فلزی و گل‌میخ‌های ابنیه تاریخی عصر قاجار در بافت کهن اردبیل و چرایی نقوش و تزئینات موجود بر روی این آثار و نمادشناسی آنها است.

روش‌ها: روش پژوهش به صورت تحلیلی-تاریخی و بر اساس پیمایش نگارندگان در بافت تاریخی اردبیل و مطالعات کتابخانه‌ای کوشیده است تا به گونه‌شناسی کوبه‌ها، پولک و گل‌میخ‌های روی درب‌ها و دسته‌بندی نقوش و عناصر تزئینی و نمادشناسی آنها بپردازد و در این راستا به دنبال جوابی منطقی برای سؤال زیر است: کوبه‌ها و گل‌میخ خانه‌های تاریخی قاجار در بافت اردبیل شامل چندگونه و چه نقوشی هستند؟

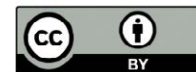
یافته‌ها و نتایج: نتایج این پژوهش نشان می‌دهد که در عصر قاجار، هنرمندان اردبیلی جلوه‌هایی از ویژگی‌های فرهنگی، اعتقادی و اقتصادی را در هنر فلزکاری؛ خصوصاً عناصر فلزی موجود بر روی درب خانه‌های تاریخی از خود نشان داده‌اند. در این راستا هنرمندان این دوره از انواع کوبه‌های فلزی حلقه‌ای، بیضی، میله بلند، زبانه‌ای با فرم‌های حلقه مانند و بیضی‌شکل و فرم‌های ظریف‌تر برای زنان و کوبه‌های ضخیم‌تر در اشکال میله مانند، مستطیلی بلند و زبانه‌ای برای مردان بهره برده‌اند. بر روی این آثار نقوش هندسی، گیاهی و حیوانی همچون نقوش مربع و مستطیل، شمسه، سرو، مار و گل نیلوفر قرار گرفته که نمادشناسی این نگاره‌ها نشان می‌دهد که هنرمندان عصر قاجار با آگاهی کامل به انتخاب فرم این عناصر و نقوش تزئینی موجود بر روی آنها پرداخته‌اند و در این راستا بار مذهبی و دینی همواره بیش از تزئین و نوع نقش و فرم و نگاره، مورد توجه بوده است.

واژگان کلیدی: اردبیل، قاجار، خانه‌های تاریخی، درب، کوبه، گل‌میخ، پولک

*پژوهشگر پسادکتری باستان‌شناسی دوران اسلامی، گروه باستان‌شناسی، دانشکده علوم اجتماعی، دانشگاه محقق اردبیلی، اردبیل، ایران.
Email: mehdihosseyni5518@gmail.com

**استاد گروه باستان‌شناسی، دانشکده علوم اجتماعی، دانشگاه محقق اردبیلی، اردبیل، ایران. (نویسنده مسئول).
Email: Habibshahbazi35@gmail.com

***کارشناس ارشد باستان‌شناسی، دانشگاه محقق اردبیلی، اردبیل، ایران.
Email: mahgolamini9176@yahoo.com

مقدمه

معماری سنتی ایرانی رامی توان مملو از مفاهیمی دانست که مبتنی بر فرهنگ، اعتقاد و اندیشه ایرانی - اسلامی است. یکی از مفاهیمی که با ریشه گرفتن از فرهنگ اسلامی و باورهای دینی وارد عرصه معماری سنتی این سرزمین شده است، موضوع «حریم خصوصی و درون‌گرایی» است. از مهم‌ترین عناصر معماری و تزئینی در این ارتباط که در آن اصل رازداری و رعایت حریم خصوصی و همچنین موضوع زیبایی‌شناسی در نظر گرفته شده، کوبه‌های فلزی و عناصر تزئینی آن‌ها بوده است. در دوره قاجار از این عنصر معماری برای جلوه دادن درب خانه‌های تاریخی بسیار استفاده می‌شود. این ویژگی خصوصاً؛ در شهرهای بزرگ و تاریخی و از آن جمله اردبیل بیشتر نمود پیدا کرده است. در حال حاضر در تعدادی از خانه‌های این شهر، نمای ورودی، درب چوبی و سردر تزئینی باقی مانده است. این ورودی‌ها به دو گروه: ورودی‌های متعلق به اوایل و اواسط دوره قاجار و درب‌های ورودی متعلق به اواخر دوره قاجار تقسیم‌بندی می‌شوند. به‌طور کلی بر روی درب‌های چوبی منکوره کوبه‌ها، پولک‌ها و گل‌میخ‌های تزئینی متنوعی خودنمایی می‌کند. اهداف این پژوهش را می‌توان بررسی فرم‌شناسی و شناسایی ویژگی‌های بصری کوبه‌های فلزی و گل‌میخ‌های ابنیه تاریخی عصر قاجار در بافت کهن اردبیل و چپستی و چرایی نقوش و تزئینات موجود بر روی این آثار و نمادشناسی آن‌ها است. سؤال پژوهش عبارت‌اند از: کوبه‌ها و گل‌میخ‌خانه‌های تاریخی قاجار در بافت اردبیل شامل چندگونه و چه نقوشی هستند؟ ضرورت و اهمیت پژوهش این است که درب‌های چوبی خانه‌های تاریخی قاجار در بافت کهن اردبیل، نخستین عناصری هستند که با الحاقات و تزئینات فلزی مفصل روی آن‌ها، توجه بیننده را به خود جلب می‌کنند. این هنرهای فلزکاری، تجلی‌گاه سنت، آداب و رسوم ایرانی است که اگرچه در اسناد و گزارش‌های تاریخی ایران، به هنر فلزکاری، توجه زیادی نشده و چهره بسیاری از هنرمندان به‌خصوص فلزکاران را غبار فراموشی گرفته، اما شاهکارهای به‌جامانده مثل کوبه‌های فلزی، گواهی پرمعنی از اندیشمندی و سخت‌کوشی آنان در آفرینش هنرهای ارزنده ایرانی است. به نظر می‌رسد که در عصر قاجار، هنرمندان اردبیلی توانایی و مهارت خاصی را در هنر فلزکاری؛ خصوصاً عناصر فلزی موجود بر روی درب خانه‌های تاریخی از خود نشان داده‌اند.

روش پژوهش

پژوهش حاضر از لحاظ ماهیت کیفی است. از نظر هدف بنیادی و کاربردی و نظری است و به روش توصیفی - تحلیلی انجام گرفته است. روش جمع‌آوری اطلاعات به دو روش پیمایشی (بازدید از بناها و استخراج اطلاعات از آن‌ها در جهت اهداف پژوهش) و کتابخانه‌ای صورت پذیرفته است. جامعه آماری پژوهش درب‌های خانه‌های تاریخی بافت کهن اردبیل که در آن‌ها کوبه و ملحقات آن‌ها باقی مانده است. روش نمونه‌گیری یافته‌ها نیز به صورت غیر تصادفی (انتخابی) بوده است. از نرم‌افزارهای کامپیوتری (کورل دراو و فتوشاپ) نیز جهت ترسیم بهتر نقوش استفاده شده است. تعداد کل نمونه‌های مورد بررسی در این پژوهش ۱۵ سر درب سالم با آثار تزئینی برجای مانده است. شیوه تجزیه و تحلیل یافته‌های پژوهش، کمی و کیفی است. اطلاعات موجود در این پژوهش از دو طریق تحلیل و توصیف تصاویر کوبه‌های خانه‌های عصر قاجار استخراج شده است. در ابتدا تصاویر و طرح‌های لازم از کوبه‌ها و دیگر نقوش تزئینی موجود روی سردرهای تاریخی عصر قاجار موجود در بافت کهن اردبیل ترسیم گردید و سپس به مطالعه گونه‌شناسی انواع طرح کوبه‌ها و عناصر وابسته به آن‌ها هم برای مردان و هم زنان پرداخته شده است. در مرحله دوم؛ به تحلیل یافته‌ها که شامل نقوش موجود بر روی کوبه، گل‌میخ و پولک درب‌های خانه‌های عصر قاجار بافت و معناشناختی هر کدام پرداخته شده است و در نهایت به نتیجه‌گیری کلی ختم شده است.

پیشینه پژوهش

در مطالعات و پژوهش‌هایی که در حوزه هنرهای فلزکاری در منطقه مورد مطالعه نگاشته شده‌اند، تاکنون پژوهشی در ارتباط با کوبه‌ها و عناصر وابسته به آن انجام نگرفته و این مقاله نقطه عطفی در مطالعه تزئینات فلزی روی درب‌ها از منظر فرم‌شناسی، آرایه‌شناسی، مفهوم شناختی آن‌ها در این منطقه است. همچنین با توجه به تخریب و از بین رفتن این نوع آثار، مطالعه و بررسی در ارتباط با این نوع تزئینات از جمله موضوعاتی بوده که نیازمند توجه و مطالعه بوده است. با این حال مطالعاتی که در آن‌ها به تزئینات فلزی روی درب‌ها در مناطق دیگر انجام شده است، محدود بوده که می‌توان به مهم‌ترین آن‌ها اشاره کرد:

جاری پور قهرود و فرخ فر (۱۴۰۱)، در مقاله «گونه‌شناسی آثار زموذگری نصب‌شده بر درهای ورودی ابنیه قاجاری کاشان» که در نشریه هنرهای صناعی ایران انتشار یافت به این نتیجه رسیده‌اند که در دوره قاجار از میان یراق‌آلاتی که بر روی درهای بناهای کاشان نصب می‌شد، کوبه و پولک زیر دستگیره از تنوع بیشتری نسبت به سایر یراق‌آلات از نظر ساختار فلزی برخوردار است. در این میان ساختمان‌هایی که دارای یراق‌آلات فولادی هستند؛ شامل ساختمان‌های مسکونی، کاروانسراها، گلخانه‌ها، تیمچه‌ها و حمام‌ها می‌شود. سایر مکان‌های با کاربری مذهبی مانند مساجد، به دلیل داشتن میخ‌های فولادی و ناودانی، زیر طبل‌ها و ترازوهای برنجی یا برنزی نیز دارند. بیشترین تنوع از نظر فرم مربوط به پولک‌های زیر طبل و پولک‌های زیر ناودانی است اما در این بین تنوع فرم کلی طبل‌های مردانه و زنان نیز مشهود است. بهداد و مجابی (۱۴۰۰)، در مقاله «تنوع طرح و نقش در کوبه‌های ابنیه تاریخی بافت سنتی شهر یزد» که در شماره ۳ در نشریه جلوه هنر انتشار یافت به این نتیجه رسیده‌اند که قلم‌مو و مشبک، دو روش تزئین کوبه و شکل سرو بزرگ رایج‌ترین شکل کوبه در شهر یزد بوده است. شیوه نوشتاری که رونق بیشتری داشته است را فقط بر طبل‌های گرد با حاشیه حلقه و سرو بزرگ می‌توان دید. همچنین چیدمان عناصر تزئینی روی طبل متأثر از شکل کلی شیء و موقعیت تزئینی است. تزئینات به ترتیب اهمیت بر نقوش هندسی، گیاهی، جانوری و نوشتاری متمرکز شده است. شیخی و نجاری (۱۳۹۶)، در مقاله «مطالعه تزئینات نما و سردر خانه‌های تاریخی قاجاری و پهلوی شهر مشهد» که در نشریه پژوهشنامه خراسان بزرگ انتشار یافت به این نتیجه رسیده‌اند که هنرمندان کاشی‌کار، گچ‌بری و سنگ‌تراش این خطه از ایران، علیرغم ورود نفوذ بیگانگان از دوره قاجار و تشدید آن در دوره پهلوی، ریشه ایرانی-اسلامی خود را فراموش نکرده و همواره خانه‌ها را برای ساکنین خود امن می‌دانسته‌اند. سردر خانه‌ها با کلام‌الله مجید تزئین شده و نمای ساختمان‌ها با نقوش و آیات قرآنی، نام ائمه و اشعار فضایی بهشت گونه را فراهم می‌کند. نویسندگان در معرفی گونه شناسی خانه‌های قاجار و پهلوی مشهد در سبک خانه‌های سبک سنتی به کوبه‌ها و عناصر وابسته به آن‌ها نیز اشاره کرده‌اند. افرادی (۱۳۹۵)، در مقاله «گونه‌بندی شیوه طراحی و ساخت درب‌ها و سردرهای بافت تاریخی رشت

از دوره قاجار تاکنون»، که در نشریه پژوهش‌های باستان‌شناسی ایران انتشار یافت به این نتیجه رسیده‌اند که با توجه به تحولات سیاسی، اجتماعی و فناوری در ایران و شهر رشت، می‌توان ساخت و طراحی بافت تاریخی رشت را بر اساس شش نوع سنتی ساده و استادانه، نوع تلفیقی و تقلیدی و دوره جدیدتر بر اساس نوع مدرن مقایسه کرد. نویسندگان به ضمن بررسی و گونه‌شناسی درب‌ها و سردرها، به کوبه‌ها و عناصر وابسته به آن نیز اشاره کرده‌اند. محمدزاده و علیزاده میرزاکلایی (۱۳۹۲)، در مقاله «تجزیه و تحلیل تزئینات فلزی درب ورودی مدرسه چهارباغ اصفهان» که در نشریه پژوهش هنر انتشار یافت به این نتیجه رسیده‌اند که همزیستی آرایه‌های گیاهی و هندسی، اشعار فارسی و احادیث نبوی با هنر نفیس قلم‌زنی، ملایه‌کاری نقره بر سردر ورودی این مجموعه علمی مذهبی، نمایانگر ویژگی‌های بارز هنری دوره صفویه و دقت طراحان و سازندگان در تطبیق مفهوم کتیبه و نقش‌ها با کارکردهای مذهبی و علمی ساختمان مدرسه چهارباغ است.

نواده ماه پیکر (۱۳۹۷)، در پایان‌نامه کارشناسی ارشد تحت عنوان «مطالعه نقش و عملکرد کوبه در شهرهای اصفهان و تبریز از قاجار تا پهلوی»، با راهنمایی صمد سامانیان در دانشگاه هنر تهران، پردیس بین‌المللی فارابی، به مطالعه وجه تمایز کوبه‌ها در شهرهای اصفهان و تبریز از منظر جنس، طرح، ابعاد، تزئینات و جایگاه آن در معماری و حفظ حریم پرداخته و همچنین پیشینه و ارتباط کوبه‌ها با طبقات اجتماعی مختلف در دوره‌های قاجار و پهلوی مطرح کرده است و به این نتیجه رسیده است که تزئینات به کار گرفته شده در کوبه‌های اصفهان دارای انعطاف و نقش و نگار ظریف‌تری نسبت به کوبه‌های تبریزی است. می‌توان گفت فرهنگ عامه و همچنین رفتارها و خوی آحاد اجتماعی در این انعطاف و ظرافت بی‌تأثیر نیست؛ اما در هر دو وجه مشترک بنیادین یعنی مواد و ابزار کار طبعاً یکی است. مواد سازنده کوبه‌های عصر قاجار تا ابتدا و میانه پهلوی ساخته شده از آهن است، اندک‌اندک کوبه‌های برنجی به تقلید از غرب و شکوفایی صنعت بر سینه درها می‌درخشد. بعدها یعنی در اواخر دوره پهلوی زمان زیادی طول نمی‌کشد تا با تغییر کاربری و فرم درها، تغییر سازه‌ها، تجدید و مدرن‌نویسم، تغییر سبک معماری و روش زندگی سیل واردات در اشکال گوناگون، یراق‌آلات پزررق و برق را سرازیر بازار داخلی می‌کند که اندک‌اندک در دکان و

بافت تاریخی اردبیل در عصر قاجار

در دوره قاجار ساختار شهر را فضاهایی چون مجموعه بقعه شیخ صفی‌الدین اردبیلی، بازار، جمعه مسجد (مسجد جامع)، حصار شهر، ارگ حکومتی و سایر فضاهای شهری شکل می‌داده‌اند. اردبیل در دوره قاجاریه با خطی فرضی به دو قسمت حیدری و نعمتی تقسیم می‌شد. قسمت حیدری محلات طوس، اوچ دکان (سه مغازه)، پیر عبدالملک و قسمت نعمتی محلات گازران، قنبلان و عالی‌قاپو را دربر می‌گرفت؛ هر محله نیز دارای یک قبرستان بود. در زمان ناصرالدین‌شاه تعمیراتی در مسجد جنت سرا و بقعه شیخ صفی به عمل آمده و کاشی‌کاری قسمتی از طاق‌های مقابل رواق از آثار آن دوره است. در این دوره نارین قلعه به جای قلعه سابق احداث شد. همچنین تا دوران قاجار جایگاه شهری و کالبدی مجموعه شیخ صفی محفوظ ماند و بافت شهری نیز چندان تغییری نداشت. سلاطین قاجار نیز به ساختن چند مسجد و حمام و مرمت ابنیه پیشین پرداختند. ساختار کلی شهر (برج و بارو، دروازه و ...) نیز به قوت خود باقی ماند؛ اما تحت تأثیر روابط ایران با فرهنگ در دوره قاجار، در عناصر و فضاهای سازمان دهنده کالبد شهر دگرگونی پدید آمد (امیری، ۱۳۸۴، ص. ۳۱). عناصر ساختاری شهر تا دوران قاجار از حیث ماهوی ثابت بوده‌اند و در یک دسته‌بندی کوتاه، می‌توان گفت که شهر دارای حصار با چهار دروازه به نام دروازه قنبلان در شمال شرق، شیخ صفی در شمال، نیار در جنوب و تاوار (طوی) در جنوب غرب که حدود شهر را تعریف می‌کردند، به‌علاوه ارگ حکومتی در محل نارین قلعه و بازار در شمال شرق بوده است.

موقعیت و تراکم خانه‌های تاریخی قاجار و پهلوی، درون محلات قدیمی شهر اردبیل

بافت شهری امروزی اردبیل به صورت شعاعی-حلقوی است و از چند حلقه و تعدادی خیابان‌های شعاعی تشکیل شده است محدودهای که داخل اولین حلقه واقع شده است (رینگ مرکزی) به‌طور عمده محدوده بافت قدیم اردبیل را شامل می‌شود. به‌طور کلی محلات اصلی قدیمی شهر که خوشه‌های عمده تشکیل‌دهنده بافت قدیم شهر هستند، عمدتاً در داخل محدوده بافت قدیم قرار گرفته‌اند (سازمان بهسازی و نوسازی شهر اردبیل، ۱۳۸۷، ص. ۳۰). این محلات قدیمی شهر که خانه‌های مورد بحث در آن‌ها قرار دارند به شرح زیر است: محله اوچ دکان، محله تابار یا طوی، محله

جدول شماره ۱. ویژگی‌های قابل توجه در مطالعه افزونه‌های تزئینی درب‌های ورودی خانه‌های تاریخی

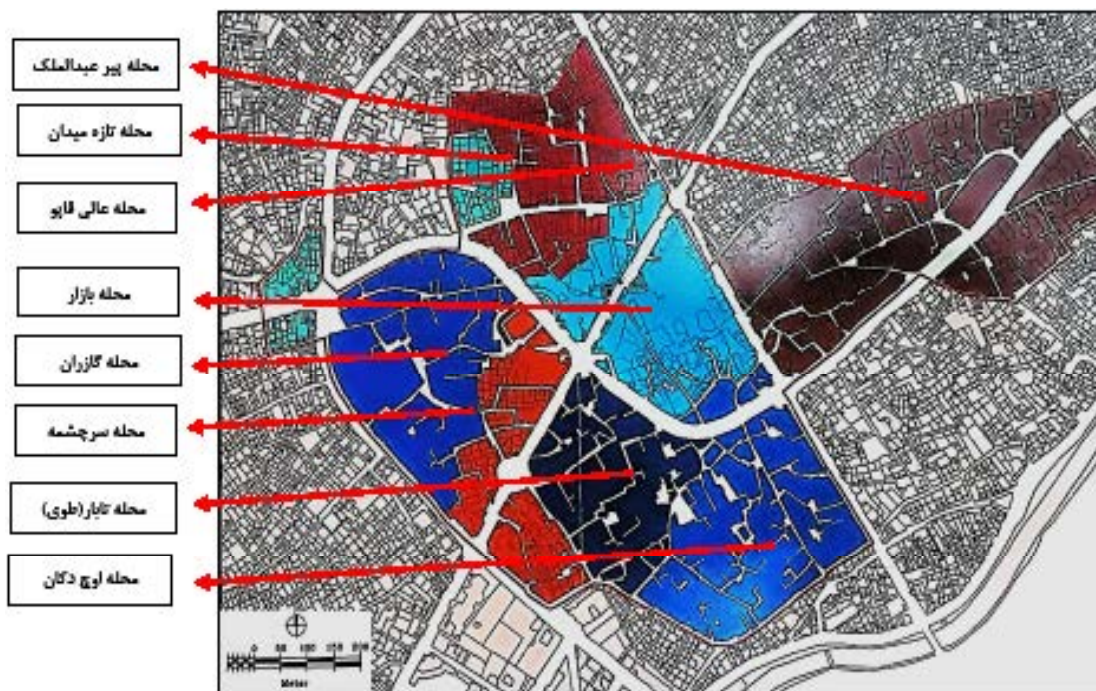
Table 1. Notable Features in the Study of Decorative Additions on the Entrance Doors of Historic Houses.

ردیف	عناصر و ویژگی‌های مورد مطالعه
۱	طرح و فرم درب‌های ورودی بناها
۲	نقوش و تزیینات درب‌ها
۳	خطوط و کتیبه‌های موجود بر روی درب‌ها
۴	کوبه‌ها
۵	پولک‌ها
۶	گل‌میخ‌ها
۷	یراق و دماغه

کارگاه‌های آهنگران سنتی یکی بعد از دیگری تخته می‌شود، کوبه‌ها نیز جزوی از این دگرگونی هستند. غلامی رکن‌آبادی (۱۳۹۰)، در پایان‌نامه کارشناسی ارشد تحت عنوان «نمادشناسی تصویری مار بر کوبه درها در هنر اسلامی»، باراهنمایی بهار مختاریان، در دانشگاه هنر اصفهان، دانشکده هنر، به مطالعه و بررسی تصویری مار بر کوبه درها پرداخته و به این نتیجه رسیده است که نقش مار بر روی کوبه دلیل معنای خاصی داشته و در زمان‌ها و ملل مختلف جزء پرکاربردترین نقوش بوده است. مار با عناصر مختلف و اغلب به صورت تلفیقی دیده شده است.

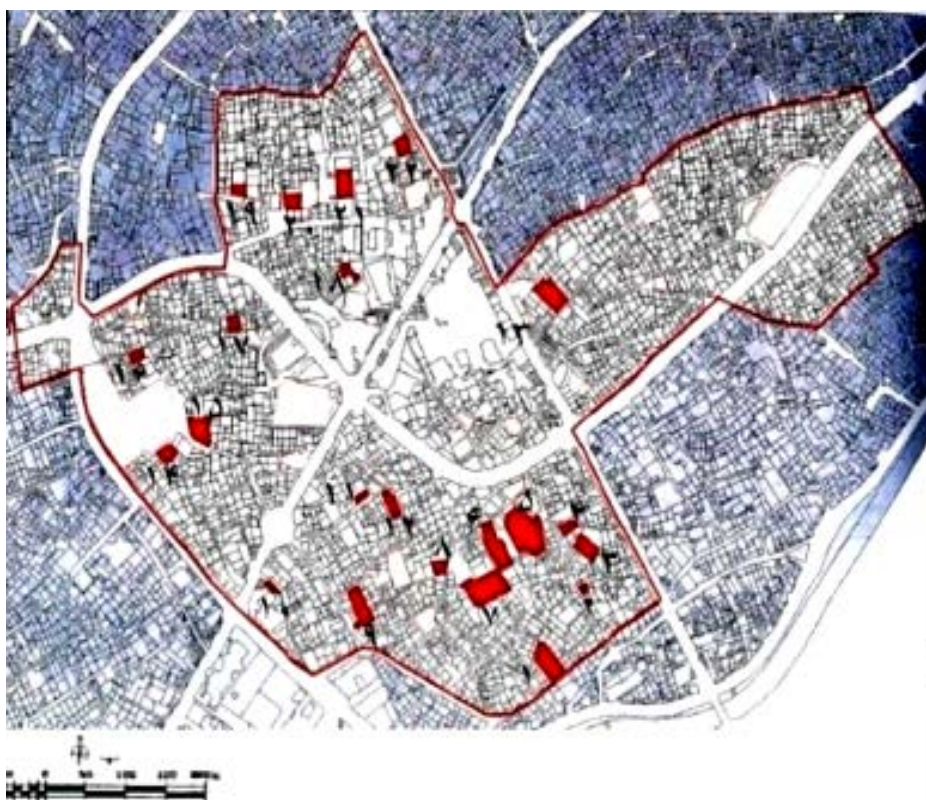
به‌طور کلی تاکنون پژوهشی مختص و جامع در ارتباط با کوبه‌ها و گل‌میخ‌های ورودی خانه‌های قاجاری بافت کهن اردبیل صورت نگرفته است و این پژوهش گامی در راستای حفظ و حراست از این آثار و همچنین شناسایی و معرفی آن است. بنابراین پژوهش حاضر تلاش دارد تا در زمینه گونه‌شناسی و عناصر تزئینی این آثار گامی مؤثر و مفید در تکمیل مطالعات پیشین در این زمینه بردارد. ویژگی‌های قابل توجه که می‌توان در شناسایی طرح و نقوش درب‌های چوبی خانه‌های تاریخی مطالعه کرد، در جدول ارائه شده است (جدول ۱).

بررسی و مطالعه ویژگی‌های بصری کوبه‌های فلزی و گل‌میخ‌های درهای ابنیه تاریخی عصر قاجار شهر اردبیل / ۲۷۲-۲۹۵ / سید مهدی حسینی نیا - حبیب شهبازی شیران- محدثه امینی

نقشه ۱. محدوده محلات تاریخی شهر اردبیل. آرشیو میراث فرهنگی، با تغییرات کلی

Map 1. Boundaries of the Historic Neighborhoods of Ardabil. Cultural Heritage Archive, with General Modifications.

نقشه ۱. محدوده محلات تاریخی شهر اردبیل. آرشیو میراث فرهنگی، با تغییرات کلی

Map 1. Boundaries of the Historic Neighborhoods of Ardabil. Cultural Heritage Archive, with General Modifications.

جدول ۲. مهم‌ترین خانه‌های برجای‌مانده در بافت قدیم شهر اردبیل
Table 2. Animal Motifs on Objects from the 5th to 7th Centuries AH.

ردیف	نام خانه	آدرس	دوره تاریخی	ثبت میراث فرهنگی
۱	خانه خادم‌باشی	محله اوچ دکان - کوچه سرتیپ آباد	قاجار	*
۲	خانه شریعت	محله اوچ دکان - کوچه سرتیپ آباد	اواخر قاجار	*
۳	خانه آصف	خیابان امام خمینی - محله معمار - کوچه معمار یک - پلاک ۲۱	قاجار	*
۴	خانه مروج	خیابان سی متری - نرسیده به محله ارمنستان - پلاک ۲۰۵	قاجار	*
۵	خانه نوذری	میدان سرچشمه	قاجار	*
۶	خانه وکیل (وکیل‌الرعايا)	میدان سرچشمه - کوچه طوی - ساختمان بنیاد ایران‌شناسی	قاجار	*
۷	خانه صادقی	محله اوچ دکان - کوچه سرتیپ - پلاک ۸	قاجار	*
۸	خانه میر فتاحی	میدان امام حسین - انتهای کوچه حسینی - پلاک ۵۲	قاجار	*
۹	خانه رضازاده	خیابان سی متری - محله اوچ دکان - موزه شهدا	اواخر قاجار	*
۱۰	خانه قاسمی نژاد	خیابان شیخ صفی - کوچه اسماعیل بیگ	قاجار	-
۱۱	خانه صمدی	محله ارمنستان - جنب کلیسای ارامنه	قاجار	-
۱۲	خانه هاشم ابراهیمی	میدان سرچشمه - کوچه معصومین - ابتدای کوچه فخر	قاجار	*
۱۳	تالار حکمت	کوچه عارف - جنب مدرسه راهنمای مفتح	قاجار	*
۱۴	خانه ارشادی	خیابان کاشانی - کوچه اوچ دکان - دفتر میراث فرهنگی	اواخر قاجار	*
۱۵	خانه علی مناف زاده	میدان سرچشمه - کوی رحمانیه حوزه هنری - پلاک ۱	پهلوی اول	*
۱۶	خانه مصطفوی	سرچشمه - کوچه مدرس - پلاک ۱۰	قاجار	-
۱۷	مدرسه جعفر اسلامی	محله ارمنستان	قاجار	*
۱۸	خانه زمانی	محله گازران - کوچه اون چی میدان - پلاک ۵۱	قاجار	-
۱۹	خانه مبشری	خیابان کاشانی - اوچ دکان - پلاک ۱۰۹	قاجار	*
۲۰	خانه حریریان	بین پیر عبدالملک و جمعه مسجد - کوچه پیر شمس‌الدین	قاجار	*
۲۱	حسینیّه مجتهد	سرچشمه - کوچه رحمانیه - پلاک ۴۷	قاجار	*
۲۲	خانه شیخ‌زاده	عالی‌قاپو - کوچه شهیدگاه	قاجار	-
۲۳	خانه ذوالفقاری	محله عالی‌قاپو	پهلوی	-
۲۴	خانه یونس اردبیلی	محله شیخ صفی - کوچه شهیدگاه - جنب بقعه شیخ صفی	اوایل پهلوی	-
۲۵	خانه بشرویه ظهرابی	محله ملاهادی	پهلوی	-
۲۶	خانه عباسی	محله اوچدکان - گذر سرتیپ‌آباد	پهلوی	-
۲۷	خانه رئیسی	محله اوچدکان	قاجار	*
۲۸	خانه حسینیقلی صادقی	کوچه رحمانیه - جنب محله طوی	پهلوی	-
۲۹	خانه امنزاده	محله اوچدکان - بالاتر از مدرسه پروین اعتصامی	پهلوی	-
۳۰	خانه چوخالچی زاده	کوچه فانتازیا	قاجار	*
۳۱	خانه کاشانی	خیابان طالقانی - روبروی مسجد گازران	قاجار	*

تاریخی: خانه ابراهیمی، خانه محله شیخ صفی، خانه محله پیر عبدالملک، خانه خادم‌باشی، خانه مبشری، خانه مصطفوی، خانه رئیسی، خانه صدر و خانه نجف زاده هستند. تمامی این درب‌ها از جنس چوب بوده و سردرها نیز با آجر کار شده و در برخی به همراه آجر؛ خصوصاً در قسمت‌های زیرین سردر، سنگ‌های صاف و صیقلی نیز جهت نماسازی و ممانعت از نفوذ رطوبت به ورودی کار گذشته شده است. درب ورودی این خانه‌های تاریخی در ارتفاع نسبتاً کمی قرار دارند. این درب‌های چوبی به صورت دو لنگه و به همراه تزئیناتی چون قاب‌بندی، دو کوبه مخصوص زنان و مردان (شماری از آن‌ها کنده شده و باقی نمانده)، پولک و گل‌میخ‌های آهنی تزئینی بر روی لنگه درها دیده می‌شود. ورودی‌های باقی‌مانده متعلق به خانه‌های تاریخی اواخر قاجار در اردبیل از ارتفاع بیشتری به نسبت سردرهای اوایل این دوره برخوردار هستند. در این زمان با ارتفاع دادن به ورودی‌ها، سعی در هرچه باشکوه جلوه دادن سردرها و کل بنا داشته‌اند. در بافت کهن اردبیل تنها ۵ ورودی متعلق به خانه‌های اواخر این دوره یعنی: خانه میدان قیام، خانه یوسف صادقی، خانه رضازاده، خانه شریعت و خانه عیسی زاده باقی‌مانده است. درب ورودی این خانه‌ها در چهار مورد از چوب و تنها درگاه ورودی خانه شریعت از آهن بوده که آن نیز در چند دهه اخیر به بنا اضافه شده است. این ورودی‌ها به هشتی و یا راهروهای باریکی ختم می‌شوند. درهای ورودی به همان سبک پیشین بوده و تنها در یکی از درب‌های چوبی خانه یوسف صادقی، تزئینات مفصل‌تری به صورت قاب‌ها و شبکه‌های کرکره ماندنی به اجرا درآمده است. لازم به ذکر است که برخی از خانه‌های تاریخی دو و حتی سه در نیز دارند که برخی پابرجا و برخی نیز از بین رفته‌اند. به‌طور کلی بر روی درب‌های چوبی مذکور کوبه‌ها، پولک‌ها و گل‌میخ‌های تزئینی متنوعی خودنمایی می‌کند (جدول ۳).

۱. کوبه‌های ابنیه تاریخی بافت سنتی شهر اردبیل کوبه وسیله‌ای فلزی است که بر در خانه روی صفحه‌ای فلزی به نام پولک نصب می‌شود و با کوبیدن آن بر سندان که زیر آن تعبیه شده است می‌توان صاحب‌خانه را از وجود خود در پشت درب آگاه کرد (کیان، ۱۳۸۰، ص. ۶۳). جنس آن اغلب از آهن بوده، ولی در دوره‌های اخیر، از برنج نیز ساخته می‌شده است. سنت استفاده از آهن در ساخت کوبه را

شیخ صفی، محله ارمنستان و محله پیر عبدالملک. با توجه به جدول ارائه‌شده و همچنین نقشه‌های موجود از بافت قدیمی اردبیل در دوره قاجار و پهلوی، در پراکندگی خانه‌ها در سطح شهر اردبیل، الگوی خاصی رعایت نشده و همانند سایر بافت‌های دیگر شهرها، این خانه‌ها در تمام سطح شهر پراکنده هستند. بیشترین تراکم خانه‌های باقی‌مانده از عصر قاجاری و پهلوی در بافت اردبیل متعلق به محله اوچ دکان اردبیل بوده و تعدادی نیز در محلات دیگر از جمله محله شیخ صفی، محله ارمنستان و محله پیرعبدالملک قرار گرفته‌اند. برخی از این خانه‌ها در آرشیو میراث فرهنگی به ثبت رسیده و تعداد زیادی نیز به حال خود رها شده‌اند. از خانه‌های موجود در این بافت تاریخی، تعدادی همچنان مسکونی بوده و تعدادی نیز امروزه با تغییر کاربری، به حیات خود ادامه می‌دهند (نقشه ۱ و ۲؛ جدول ۲).

در ادامه، ویژگی‌های تزئینی درب‌های چوبی قاجاری در بافت کهن شهر اردبیل که موضوع اصلی پژوهش حاضر بوده، مورد بررسی قرار خواهد گرفت و در نهایت به تحلیل کوبه‌ها و عناصر وابسته به آن‌ها شامل گل‌میخ‌ها و پولک‌های موجود بر روی درب‌ها پرداخته شده است.

درب‌های چوبی قاجاری در بافت کهن اردبیل و آرایه‌های آن

از جمله عناصر معماری خانه‌های تاریخی دوره قاجار که در آن سبک‌های معماری و هنرهای تزئینی به‌کاررفته گرفته‌شده به اوج خود رسیده و همواره مورد توجه معماران این دوره بوده؛ درب‌های ورودی است. در طی این عصر انواع هنرها به صورت گسترده‌ای برای جلوه بخشیدن به درب و سردر خانه‌های تاریخی این دوره مورد استفاده قرار می‌گیرد. این ویژگی خصوصاً در شهرهای بزرگ و تاریخی همچون تهران، شیراز، اصفهان و از آن جمله اردبیل بیشتر به چشم می‌خورد. به‌طور کلی از مجموع ۳۴ خانه باقی‌مانده از دوره قاجار در بافت تاریخی اردبیل، تنها در ۱۵ مورد از این آثار، نمای ورودی، درب چوبی و سردر تزئینی بنا باقی‌مانده است. این ورودی‌ها به دو گروه: ورودی‌های متعلق به اوایل و اواسط دوره قاجار و درب‌های ورودی متعلق به اواخر دوره قاجار تقسیم‌بندی می‌شوند. از درب‌های اوایل دوره قاجار در بافت کهن اردبیل، در مجموع ۱۰ ورودی و سردر باقی‌مانده که متعلق به خانه‌های

جدول ۳. درب‌های چوبی باقی‌مانده از دوره قاجار در بافت کهن اردبیل
Table 3. Surviving Wooden Doors from the Qajar Period in the Historic Fabric of Ardabil

 <p>خانه خادم‌باشی</p>	 <p>خانه (محلّه محمدیه)</p>	 <p>خانه (محلّه پیر عبدالملک)</p>	 <p>خانه (محلّه شیخ صفی)</p>	 <p>خانه ابراهیمی</p>
 <p>خانه نجف زاده</p>	 <p>خانه صدر</p>	 <p>ورودی اول خانه ریسی</p>	 <p>سردر خانه مصطفوی</p>	 <p>خانه مبشری (ورودی از حیاط)</p>
 <p>خانه صادقی</p>	 <p>ورودی اول خانه مبشری</p>	 <p>خانه رئیسی</p>	 <p>خانه (یکی از درب‌های خانه صدر)</p>	 <p>خانه صدر</p>
 <p>خانه (محلّه شیخ صفی)</p>	 <p>خانه (محلّه شیخ صفی)</p>	 <p>خانه (محلّه ارمنستان)</p>	 <p>سردر خانه مصطفوی</p>	 <p>خانه (محلّه عارف)</p>

می‌توان در دوره سلجوقی یافت؛ در این دوره، کوبه‌ها و یراق و آلات درب ورودی خانه‌ها، از آهن ساخته می‌شده است (احسانی، ۱۳۹۰، ص. ۱۳۹). کوبه‌هایی که روی درها نصب می‌شوند، در اکثر موارد دو نوع هستند: کوبه مردانه و کوبه زنانه. چنین نقل شده است که در قریب به اتفاق درب‌های ورودی فضاهای مسکونی دوره قاجار کوبه‌ای برای مردان با صدای بم و کوبه‌ای به صورت حلقه با صدای زیر برای زنان تعبیه می‌گردید که یکی از راه‌حل‌های ایجاد حریم و اعلام آمادگی میزبان در جهت رعایت دستورات شرع مقدس است (معماریان، ۱۳۸۹، ص. ۳۹۴). به این ترتیب که با برخورد کوبه مردانه با سندان که زیر آن نصب شده است، صدای بم ایجاد می‌شود که نشان‌دهنده این است که شخص پشت در، مرد است و اگر کوبه زنانه به صدا درآید، از آنجا که صدای زیر را داراست، مشخص می‌کند که مخاطب پشت در، خانم است. جدا از کوبه مردانه و کوبه زنانه، کوبه‌هایی نیز وجود دارند که مخصوص ابنیه‌ای بوده‌اند که از اشخاص غریب در شهر، میزبانی می‌کرده‌اند. این مدل از کوبه‌ها را غریب کوب می‌گویند. این نوع کوبه، صدای خاصی ندارد ولی از لحاظ فرم کاملاً با دو کوبه دیگر متفاوت است. در گذشته اگر شخصی دیر هنگام به شهری وارد می‌شد و مکانی برای اسکان پیدا نمی‌کرد، می‌توانست به خانه‌هایی رجوع کند که این نوع کوبه را روی در خود دارند (جاری پور قهرود و فرخ فر، ۱۴۰۱، ص. ۵۸).

کوبه‌های مردانه

از مجموع درب‌های تاریخی عصر قاجار در بافت کهن اردبیل، در مجموع بر روی ۱۰ مورد از این درب‌ها، کوبه مردانه باقی‌مانده است. این کوبه‌ها اغلب بر روی لنگه سمت راست درب ورودی قرار دارند. این درب‌های ورودی دارای دو کوبه زنانه و مردانه و گاهی نیز تنها یک کوبه بر روی آن‌ها باقی‌مانده است. به نظر می‌رسد که در گذشته تمامی این درب‌ها دارای دو کوبه بوده که تعدادی افتاده و یا به سرقت رفته است. کوبه مردان در ابنیه قاجاری اردبیل، بر روی درب خانه‌های نجف زاده، صدر، رئیسی، مصطفوی، مبشری، خادم‌باشی، خانه محمدیه، پیر عبدالملک، صادقی و کوچه ملکی محله شیخ صفی باقی‌مانده است. کوبه‌های باقی‌مانده شامل چهار فرم زبانه‌ای، مستطیلی، دو پرچ نعل اسبی و بیضی‌شکل می‌باشند. ۱. کوبه مستطیلی به صورت میله‌های بلند مستطیلی

شکلی هستند که گاهی طول آن‌ها به ۲۰ سانتی‌متر نیز می‌رسد. این کوبه‌ها ضخیم هستند و با توجه به سنگینی که دارند؛ صدای بم مناسبی ایجاد می‌کنند. برخی از این کوبه‌ها صاف و برخی نیز دارای برآمدگی و فرورفتگی تزئینی هستند. کوبه‌های مستطیلی بر روی درب‌های تاریخی عصر قاجار اردبیل، بیشترین آمار را به خود اختصاص داده‌اند به طوری که از این‌گونه کوبه با تزئینات متنوع، ۱۰ نمونه شناسایی شده است. نمونه این کوبه‌ها در خانه‌ای در محله محمدیه، خانه‌ای در محله شیخ صفی، خانه مصطفوی، خانه رئیسی، خانه نجف‌زاده، خانه مبشری، خانه‌ای در محله پیر عبدالملک و خانه خادم‌باشی به کار رفته است. بر روی این کوبه‌ها نقوش هندسی و گیاهی به صورت کنده و قالب‌زده نقش بسته است. نقوش شامل مربع و مستطیل با خطوط متقاطع، خطوط ساده، نقوش مثلثی، نقوش گیاهی از جمله گل نیلوفر در مرکز و تزئینات گل و برگ و غیره است (جدول ۳، الف تا خ).

۲. کوبه زبانه‌ای که مشابه زبان آدمی بوده و تنها یک مورد شناسایی شده است. این کوبه از انتهای پهن‌تری به نسبت ابتدای آن در قسمت کنار حلقه برخوردار است. بر روی این کوبه نقوش و نگاری وجود ندارد و ساده رها شده است. نمونه این کوبه‌ها در خانه‌ای در پیر عبدالملک دیده می‌شود (جدول ۳، د).

۳. کوبه‌های نعل اسبی که به کمک دو پرچ از دو طرف به درب‌های چوبی متصل شده‌اند. در مرکز این کوبه‌ها زائده‌ای فلزی سنگینی تعبیه شده تا صدای بم مناسبی هنگام کوبیدن در ایجاد کند. انتهای دو طرف این کوبه‌ها به دو گوی ختم می‌شود. در یک نمونه کوبه به شکل ماری خط‌خطی طراحی شده که گوی‌های دو طرف درون حلقه پرچ‌ها، به صورت کله مارهای کبرا اجرا شده‌اند. این کوبه‌ها بر روی درب خانه‌ای در محله محمدیه و خانه صدر کار گذاشته شده است (جدول ۳، ذ و ر).

۴. کوبه بیضی‌شکل که تنها یک نمونه بر روی درب خانه تاریخی خادم‌باشی (اوایل دوره قاجار) شناسایی شده است. این کوبه طرح بیضی‌شکل با زائده آهنی قبه مانند در مرکز جهت کوبیدن در دارد. بر روی کوبه نقش و نگاری موجود نیست (جدول ۴، ز)

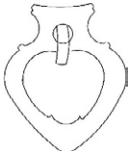

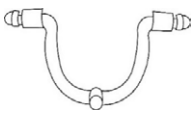

کوبه‌های زنانه

از مجموع درب‌های قاجار بافت اردبیل، تنها ۶ کوبه زنانه از این دوره بر روی این درب‌ها باقی‌مانده است. کوبه‌های مذکور بر روی لنگه چپ درب چوبی قرار

جدول ۴. تصاویر کوبه‌های مردانه موجود بر روی درب‌های قاجاری بافت کهن شهر اردبیل
Table 4. Images of Male Door Knockers on Qajar Period Doors in the Historic Fabric of Ardabil

طرح	تصویر	طرح	تصویر	طرح	تصویر
پ) کوبه مستطیلی (خانه مصطفوی)، اوایل قاجار		ب) کوبه مستطیلی (خانه محله شیخ صفی)، دوره قاجار		الف) کوبه مستطیلی (خانه محله محمدیه)، اوایل قاجار	
ج) کوبه مستطیلی (خانه نجف زاده)، اوایل قاجار		ث) کوبه مستطیلی (خانه محله محمدیه)، اواخر قاجار		ت) کوبه مستطیلی (خانه ریسی)، اوایل قاجار	
خ) کوبه زبانه‌ای (محله)، اواخر قاجار		ح) کوبه مستطیلی (خانه مبشری)، اوایل قاجار		چ) کوبه مستطیلی (محله محمدیه)، اواخر قاجار	
ر) کوبه بیضی شکل (خانه خادم‌باشی)، اواسط قاجار		ذ) کوبه نعل اسبی (خانه صدر)، اوایل قاجار		د) کوبه نعل اسبی (خانه محله محمدیه)، اوایل قاجار	

جدول ۵. کوبه‌های زنانه موجود بر روی درب‌های قاجاری بافت کهن اردبیل
Table 5. Images of Female Door Knockers on Qajar Period Doors in the Historic Fabric of Ardabil

طرح	تصویر	طرح	تصویر	طرح	تصویر
					
ب) کوبه قلبی یا اشکی شکل (خانه نجف زاده، اوایل قاجار)		ب) کوبه قلبی یا اشکی شکل (محلّه شیخ صفی)، دوره		الف) کوبه قلبی یا اشکی شکل (خانه ریسی)، اوایل قاجار	
					
ج) کوبه نعل اسبی (خانه صدر)، اوایل قاجار		ث) کوبه حلقه‌ای (خانه مبشری)، اوایل قاجار		ت) کوبه قلبی یا اشکی شکل (خانه محله پیر عبدالملک)، اوایل قاجار	

به بیضی شکل بوده، کوبه از ضخامت کمی برخوردار است و ظریف است. بدنه کوبه سراسر با زائده‌ها یا کنگره‌هایی کوچک زینت داده شده است. غیر از زائده‌های موجود بر دیواره کوبه، تزئین خاصی بر بدنه آن دیده نمی‌شود.

۳. کوبه‌های نعل اسبی تنها یک نمونه بر روی درب دوم خانه صدر به دست آمده است. بر روی این در چوبی، هم کوبه مردانه و هم کوبه زنانه کاملاً مشابه هم و هر دو از نوع نعل اسبی هستند. تفاوت کوبه‌ها در اینجا تنها در بندانگشتی انتهایی کوبه که به صورت عمود بر روی کوبه جهت کوبیدن در تعبیه شده؛ است. در کوبه زنانه این وسیله کوچک‌تر طراحی شده و بر همین اساس نیز صدای زیرتری به نسبت کوبه مردانه دارد. بر روی کوبه مذکور نقش و نگاری دیده نمی‌شود (جدول ۵).

۲. گل‌میخ‌های موجود بر روی درب خانه‌های قاجاری بافت اردبیل

گل‌میخ‌ها یا قبه‌ها نوعی میخ هستند که برای افزایش استحکام و تزئین در درب‌های چوبی مورداستفاده

دارند. کوبه زنان بر روی درب خانه‌های تاریخی نجف‌زاده، رئیس، مصطفوی، مبشری (دو در) و پیر عبدالملک دیده می‌شود. در بقیه خانه‌ها این کوبه‌ها باقی نمانده است. به‌طور کلی کوبه‌های زنانه بافت اردبیل به چهار گروه قلبی، حلقه‌ای و مستطیلی، نعل اسبی تقسیم می‌شوند.

۱. کوبه‌های قلبی یا اشکی شکل که از ظرافت خاصی برخوردار هستند. این گروه از کوبه وزن کمی دارند و به‌صورت ورقه‌ای و باریک طراحی شده‌اند تا صدای زیر و آرامی هنگام کوبیدن در ایجاد کنند. پنج کوبه زنانه حلقه‌ای شکل از درب‌های اردبیل (خانه‌های رئیس، خانه‌ای در محلّه شیخ صفی، نجف زاده، خانه‌ای در محلّه پیر عبدالملک و مبشری) شناسایی شده که همگی در نوع حلقه و نقوش با یکدیگر متفاوت و غالباً طرحی مشابه قلب دارند. نقوش موجود بر روی این کوبه‌ها به‌صورت کنده و قالبی ایجاد شده و شامل خطوط هندسی ساده و گودی‌های کوچک، نقوش گیاهی، برگ درختی و زائده‌هایی در اطراف حلقه هستند.

۲. کوبه حلقه‌ای تنها یک نمونه (خانه مبشری) به دست آمده است. این کوبه دارای حلقه‌ای بلند نزدیک

قرار می‌گیرند. گل‌میخ‌ها به صورت‌های قبه‌های میخ دار، فاقد میخ و قبه‌های ترکیبی هستند (حسن‌پور لمر و همکاران، ۱۴۰۲، ص. ۳۱۱). به تدریج و با گذشت زمان برای تزئین درهای چوبی به جای استفاده از روکش‌های فلزی از الصاقات حجمی به شکل گل‌میخ بر روی درها گسترش پیدا کرد. گل‌میخ‌ها که به شکل گل‌های چندپر یا [روزت] ساخته می‌شد؛ برای تزئین در ردیف‌های مرتب با فواصل منظم بر روی درها و دروازه‌ها به کار گرفته می‌شد که علاوه بر نقوش زیبا، استحکام و مقاومت بیشتری به درها می‌بخشید (مطهریان، ۱۳۹۵، ص. ۱۵). گل‌میخ روی در چندین وظیفه دارد که شامل اتصال و یکپارچه ساختن لنگه در، اتصال دماغه به لنگه در و اتصال پاشنه فلزی به در است (جاری پور قهرود و فرخ فر، ۱۴۰۱، ص. ۷۲).

الف) پولک‌های زیر کوبه: این گروه از پولک‌ها در زیر کوبه‌های زنانه و مردانه قرار گرفته‌اند. بر روی درب‌های قاجاری بافت اردبیل این کوبه‌ها با توجه به چفت و بست مناسبی که به کمک گیره‌ها با درب چوبی دارند؛ اغلب باقی مانده‌اند. این در حالی است که بیشتر کوبه‌ها از جای خود کنده شده‌اند. کوبه‌ها معمولاً سالم هستند و نقوش و طرح کلی آن‌ها قابل تشخیص است. این آثار به کمک گیره و یا گل‌میخ‌های مدور کوچک بر روی درب‌های چوبی استوارند. شیوه نقوش پولک‌های مذکور به دو شیوه قلم‌زنی و شبکه بری یا مشبکی است. معمولاً پولک‌های زیر کوبه درب‌های قاجاری اردبیل به نسبت دیگر پولک‌ها ابعاد و اندازه بزرگ‌تری دارند و بر روی آن‌ها نقوش و تزئینات مفصل‌تری نیز جای خوش کرده است. پولک‌های زیر کوبه به انواع: مدور ساده، مدور با حاشیه ریز نیم‌دایره‌ای، مدور شمشه‌ای، مدور با تاج ترنجی، مدور تاج‌دار سرو مانند، مدور تاج‌دار طاووسی و یک نمونه پولک چهارگوش کنگره مانند قابل تقسیم هستند. پولک‌های مذکور اغلب دارای تاجی در قسمت بالا و به صورت محدود نیز دارای دنباله‌ای در زیر هستند. به طور کلی پولک زیر کوبه‌های بافت اردبیل با نقوش نیم‌دایره‌ها یا کنگره‌های نیم‌دایره‌ای در اطراف، دواپر متعدد در حاشیه، خطوط شمشه‌ای شکل، دواپر هشت‌پر یا هشت‌قسمتی تاج سروی شکل یا ترنجی، تاج دم‌طاووسی و دنباله سرو مانند هستند. معمولاً پولک‌های زیر کوبه بر روی دو لنگه درب‌های چوبی و در زیر دو کوبه زنانه و مردانه، به صورت قرینه و مشابه هم هستند. فرم کلی دایره‌ای شکل به حواشی در کناره‌ها، بیشترین کاربرد را در این دسته دارد. همچنین تزئین نیم‌دایره‌ها در اطراف به همراه سوراخ‌های مدور جفتی یا تکی، مهم‌ترین تزئین به‌کاررفته بر روی این دسته از پولک‌ها است (جدول ۷).

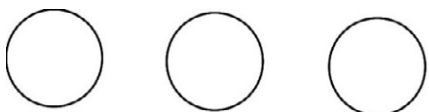
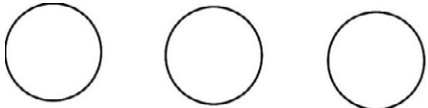
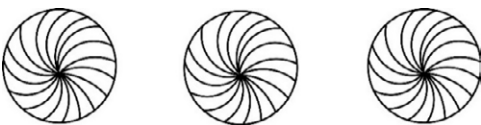
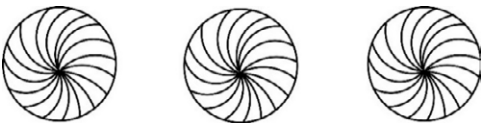
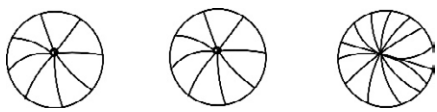
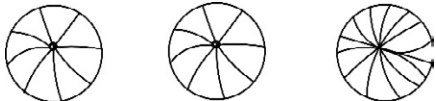
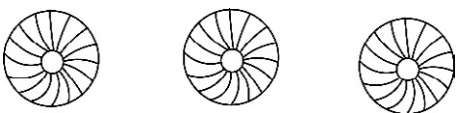
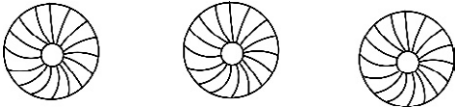
ب) پولک‌های زیر گل‌میخ: این پولک‌های دارای دو فرم دایره‌ای شکل و گل بری (گل نیلوفری شکل) هستند. پولک‌های مذکور تنها نقش تزئینی دارد و

قرار می‌گیرند. گل‌میخ‌ها به صورت‌های قبه‌های میخ دار، فاقد میخ و قبه‌های ترکیبی هستند (حسن‌پور لمر و همکاران، ۱۴۰۲، ص. ۳۱۱). به تدریج و با گذشت زمان برای تزئین درهای چوبی به جای استفاده از روکش‌های فلزی از الصاقات حجمی به شکل گل‌میخ بر روی درها گسترش پیدا کرد. گل‌میخ‌ها که به شکل گل‌های چندپر یا [روزت] ساخته می‌شد؛ برای تزئین در ردیف‌های مرتب با فواصل منظم بر روی درها و دروازه‌ها به کار گرفته می‌شد که علاوه بر نقوش زیبا، استحکام و مقاومت بیشتری به درها می‌بخشید (مطهریان، ۱۳۹۵، ص. ۱۵). گل‌میخ روی در چندین وظیفه دارد که شامل اتصال و یکپارچه ساختن لنگه در، اتصال دماغه به لنگه در و اتصال پاشنه فلزی به در است (جاری پور قهرود و فرخ فر، ۱۴۰۱، ص. ۷۰-۷۱). بر روی تمامی درب‌های چوبی باقی مانده از دوره قاجار در بافت کهن اردبیل، گل‌میخ قرار دارد. این آثار به صورت ۳ تایی و ۴ تایی در بالا و پایین هر کدام از لنگه‌های درب قرار گرفته‌اند. در مجموع بر روی هر درب چوبی عصر قاجار در اردبیل ۱۲ و یا ۱۶ گل‌میخ جای خوش کرده است. بخش زیادی از این گل‌میخ‌ها از بین رفته و از جای خود کنده شده‌اند و تنها رد آن‌ها بر روی درب‌ها قابل شناسایی است. به طور کلی گل‌میخ درب‌های قاجاری بافت اردبیل تماماً از نوع محدب با طرح مدور می‌باشند. این گل‌میخ‌ها بسته به میزان برآمدگی یا میزان محدبی که دارند به انواع: گل‌میخ با کلاهدک محدب کوتاه، گل‌میخ با کلاهدک محدب متوسط و گل‌میخ با کلاهدک محدب بلند تقسیم می‌شوند. این گل‌میخ‌های کاربردی و تزئینی یا ساده رها شده و یا بر روی خود دارای خطوطی کم‌عمق ساده هستند. گل‌میخ‌های تزئینی به کمک این خطوط به انواع: گل‌میخ‌های ۶ پر، ۸ پر، ۱۶ پر و حتی بیشتر قابل تقسیم هستند. طرح گل پنیرک و طرح شمشه از مهم‌ترین آرایه‌های قابل درک از نقوش خطی موجود بر روی گل‌میخ‌ها هستند (جدول ۶).

۳. پولک‌های موجود بر روی درب‌های قاجاری در بافت کهن اردبیل

پولک، نوعی یراق فلزی است که روی درها قرار می‌گیرد و از بیش‌ترین مقدار تنوع بهره می‌برد. این تنوع باعث شده تا هر در به نسبت درهای دیگر، زیبایی‌های منحصر به خود را دارا باشد. پولک یا پلاک صفحه آهنی معمولاً مدوری است با سوراخی در وسط که به صورت زیر کار برای اجزای زمودها مورداستفاده

جدول ۶. گل‌میخ‌های موجود بر روی درب‌های قاجاری بافت کهن اردبیل
Table 6. Studs on Qajar Period Doors in the Historic Fabric of Ardabil

طرح	تصویر
	
الف) گل‌میخ‌های موجود بر روی درب خانه مبشری، اوایل قاجار	
	
ب) گل‌میخ‌های موجود بر روی درب خانه ابراهیمی، اوایل قاجار	
	
پ) گل‌میخ‌های موجود بر روی درب خانه ابراهیمی، اوایل قاجار	
	
ت) گل‌میخ‌های موجود بر روی یکی از درب‌های خانه مصطفوی، اوایل قاجار	
	
ث) گل‌میخ‌های موجود بر روی یکی از درب‌های خانه مبشری، اوایل قاجار	

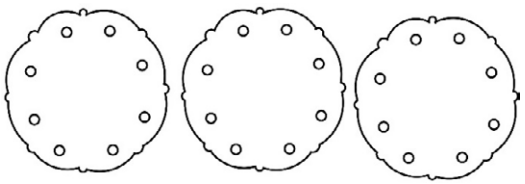

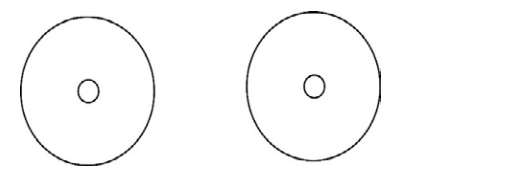

که بیرون از گل‌میخ قرار می‌گیرد، اجرا می‌شود. تزئینات موجود بر روی پولک‌های موجود شامل طرح نیم‌دایره در حواشی، دایره ساده و گلبرگ‌های چهارپر، شش‌پر، دوازده پر و شانزده پر است. هیچ‌کدام از پولک‌های مذکور دارای تاج در قسمت بالا و یا دنباله در قسمت زیرین آن نیستند (جدول ۸)

جهت زیبایی بیشتر درب چوبی در زیر گل‌میخ‌ها که نقشی کاربردی دارند، نصب می‌گردد. شمار زیادی از پولک زیر گل‌میخ بر روی درب‌های قاجاری بافت اردبیل باقی‌مانده و تعدادی نیز با کنده‌شده گل‌میخ، از بین رفته و از جای خود کنده‌شده‌اند. تزئینات در این پولک‌ها معمولاً در قسمت حاشیه آن‌ها

جدول ۷. پولک‌های زیر کوبه بر روی درب‌های قاجاری بافت کهن اردبیل
Table 7. Backplates Beneath Door Knockers on Qajar Period Doors in the Historic Fabric of Ardabil

طرح	تصویر	طرح	تصویر
ب) پولک‌های زیر کوبه، درب خانه صادقی، اوایل قاجار		الف) پولک‌های زیر کوبه، درب خانه ریسی، اوایل قاجار	
ت) پولک‌های زیر کوبه، درب خانه نجفزاده، اوایل قاجار		پ) پولک‌های زیر کوبه، درب خانه صادقی، اوایل قاجار	
ج) پولک‌های زیر کوبه، درب خانه مصطفوی، اوایل قاجار		ث) پولک‌های زیر کوبه، درب خانه مصطفوی، اوایل قاجار	
ح) پولک‌های زیر کوبه، درب خانه صدر، اوایل قاجار		چ) پولک‌های زیر کوبه، درب خانه محله ارمنستان، اواخر قاجار	
د) پولک‌های زیر کوبه، درب خانه صدر، اوایل قاجار		خ) پولک‌های زیر کوبه، درب خانه پیر عبدالملک، اوایل قاجار	

جدول ۸. پولک‌های زیر گل‌میخ در درب خانه‌های تاریخی عصر قاجار، بافت کهن اردبیل
Table 8. Backplates Beneath Studs on Qajar Period Doors of Historic Houses in the Historic Fabric of Ardabil

طرح	تصویر
	
الف) پولک‌های زیر گل‌میخ، درب خانه مبشری، اوایل قاجار	
	
ب) پولک‌های زیر گل‌میخ، درب خانه مصطفوی، اوایل قاجار	
	
پ) پولک‌های زیر گل‌میخ، درب خانه کوچه ملکی، محله شیخ صفی، اوایل قاجار	

تحلیل یافته‌ها

با توجه به مباحث ارائه‌شده می‌توان از موارد پیش رو به‌عنوان یافته‌های این پژوهش یاد کرد: مطالعه درب‌های عصر قاجار در بافت کهن اردبیل نشان می‌دهد که این آثار اغلب از نوع چوبی بوده و به‌صورت دو لنگه ساخته و پرداخته شده‌اند. ارتفاع این درب‌های چوبی کوتاه بوده که در ابتدا به هشتی و راهرو یا دالانی ختم می‌گردد که این موارد نشانه‌ای از رعایت اصل مردم‌واری و درون‌گرایی در معماری ایرانی می‌باشند. در این درهای دو لنگه معمولاً ابتدا لنگه سمت راست و سپس لنگه چپ آن باز می‌گردد. همچنین کوبه مردان معمولاً بر روی لنگه راست و کوبه زنان نیز بر لنگه چپ نصب شده است. تفاوت در نقوش و تزئینات مفصل موجود بر روی درب‌های چوبی عصر قاجار در بافت اردبیل علاوه بر این‌که نبوغ و مهارت

ج) پولک‌های روی دماغه و بدنه در: این دسته از پولک‌ها به‌صورت محدود باقی‌مانده‌اند. معمولاً بر روی دماغه درب‌های چوبی اردبیل، این نوع پولک در قسمت بالا و زیرین روی دماغه جای دارند که اکثراً اثر آن‌ها باقی‌مانده و از بین رفته‌اند. با توجه به نمونه‌های باقی‌مانده، پولک دماغه درب خانه‌های قاجاری در بافت کهن اردبیل از نوع گلبرگ و به دو گروه گلبرگ‌های چهارپر و شش‌پر قابل‌تقسیم هستند. پولک‌های مذکور ساده رها شده و روی آن‌ها نقوش و تزئیناتی دیده نمی‌شود. نمونه دیگری از پولک‌ها بر روی چند مورد از درب‌های بافت اردبیل، پولک‌های قرارگرفته بر بدنه درب چوبی، معمولاً در قسمت فوقانی درب می‌باشند. این پولک‌ها با نقوش هندسی و گیاهی خود، جلوه زیبایی به درهای موجود بخشیده است (جدول ۹).

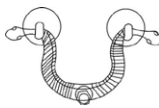

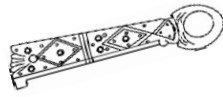
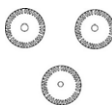
جدول ۹. پولک‌های روی دماغه و بدنه درب‌های خانه‌های عصر قاجار بافت اردبیل
Table 9. Stud Plates on the Door Heads and Panels of Qajar Period Houses in the Historic Fabric of Ardabil

طرح	تصویر
الف) پولک‌های روی دماغه و بدنه، درب خانه صدر، اوایل قاجار	
ب) پولک‌های روی دماغه و بدنه، درب خانه مبشری، دوره قاجار	
پ) پولک‌های روی دماغه و بدنه، درب خانه نجفزاده، اوایل قاجار	
ت) پولک‌های روی دماغه و بدنه، درب خانه مصطفوی، اوایل قاجار	
ث) پولک‌های روی دماغه و بدنه، درب خانه صدر، اوایل قاجار	
ج) پولک‌های روی دماغه و بدنه، درب خانه محله عارف، اواخر قاجار	
چ) پولک‌های روی دماغه و بدنه، درب خانه خادم‌باشی، اواسط قاجار	

این عناصر منصوب بر روی درب‌ها به سه گروه هندسی، گیاهی و حیوانی قابل تقسیم هستند. با توجه به مطالعه صورت گرفته مهم‌ترین نقوش موجود بر روی کوبه‌ها، گل‌میخ‌ها و پولک‌ها شامل: دایره، لوزی، مثلث، خطوط زیگزاگی، نقش قلب، شمسه، گل نیلوفر و گل‌های چهار، شش، هشت، دوازده و شانزده پر، نقش دم طاووس، نقش سرو، مار و ترنج هستند. هرکدام از این نقوش از منظر نماد و نشانه، بار معنایی خاصی دارند که در جدول شماره ۴ به‌طور کامل مورد مطالعه قرار گرفته است. از آن جمله نقش مار بر روی کوبه مردان مورد استفاده قرار گرفته است. از آنجاکه کوبه با «در» ورودی و نقطه اول اتصال و ورود فرد به خانه در ارتباط است؛ بنابراین به‌کارگیری نقش مار بر روی این آثار و روی درب ورودی، می‌تواند نشانه و نمادی از امنیت، حفاظت و نگهداری را تداعی ببخشد. نگاره یا طرح شمسه نماد و نشانه‌ای از نور و روشنایی، همچنین تزکیه قلوب و هدایتگری است (جدول ۱۰).

استادکار هرکدام از این درب‌ها را به تصویر می‌کشند؛ می‌تواند نشان‌دهنده و بازگوکننده موقعیت و جایگاه اجتماعی ساکنان این خانه‌ها و میزان اعتبار آن‌ها نیز باشد. این استنباط تنها متعلق به درب‌های بافت تاریخی شهر اردبیل نبوده؛ بلکه در خانه‌های تاریخی موجود در سایر بافت‌های کهن ایران نیز صدق می‌کند. بنابراین چنین می‌توان استنباط کرد که درب‌ها و سردرهای ساده با نقوش و تزئینات ساده و کم برای طبقات متوسطه و عامه و درب‌های و سردرهای پرکار با نقوش و آرایه‌های مفصل برای طبقه اعیان و اشراف به کار گرفته شده است (افرادی، ۱۳۹۵، ص. ۲۰۹). همچنین آثار موجود بر روی درب‌های چوبی مذکور از جمله کوبه‌های متفاوت، رعایت و توجه وافر به اصل حریمیت در جامعه ایرانی آن دوران را نشان می‌دهد. به‌طور کلی سه عنصر کوبه، گل‌میخ و پولک‌ها، مهم‌ترین تزئینات وجود بر روی درهای عصر قاجار در بافت کهن اردبیل می‌باشند. نقوش موجود بر روی

جدول ۱۰. نقوش موجود بر روی کوبه، گل‌میخ و پولک درب‌های خانه‌های عصر قاجار بافت اردبیل
Table 10. Motifs on Door Knockers, Studs, and Plates of Qajar Period Houses in the Historic Fabric of Ardabil

ردیف	عناصر تزئینی	موقعیت مکانی	نقش مورد نظر	معناشناختی	تصویر
۱	کوبه	خانه محله شیخ صفی	مار	مظهر نگهداری و پاسداری (بهمی، ۱۳۸۹، ص. ۱۱۱)؛ حافظ امنیت بنا (غلامی رکن آبادی، ۱۳۹۰، ص. ۳)؛ دفع‌کننده نیروهای شیطانی (بهار، ۱۳۸۶، ص. ۱۴۰)	
۲	کوبه	خانه نجف زاده	گل نیلوفر	نماد زندگی (بهمی، ۱۳۸۹، ص. ۶۶)؛ نماد روشنایی، صلح و آشتی، عشق و حمایت	
۳	کوبه	خانه محله شیخ صفی	لوزی	نماد زندگی (شوالیه و گبران، ۱۳۸۵، ج. ۵، ص. ۵۵۷)؛ نماد زمین برکت بخش	
۴	پولک	خانه رئیسی	شمسه	نماد طهارت و پاکیزگی (بوکور، ۱۳۸۷، صص. ۸۱-۸۶)؛ تزکیه قلب‌ها و نورانیت باطن انسان (بطیار و حسینی، ۱۳۹۸، ص. ۱۱۲)، نماد و نمود بصری هنر نبوی با شعار لا اله الا الله الله و مظهر توحید (شاد قزوینی و ادراکی، ۱۳۹۹، ص. ۲)، هدایتگر و روشنکننده (زارع، ۱۴۰۱، ص. ۳۹)	

	<p>فضای لایتناهی، نماد الهیت و نماد آسمانی، نماد برکت و فزونی (عابدوست و کاظم پور، ۱۳۹۵، ص. ۴۴)؛ نماد زمان، نماد حیات، حمایتی مطمئن در محدوده خود (شوالیه و گربران، ۱۳۸۵، ج. ۵، ص. ۱۷۴)</p>	<p>دایره</p>	<p>خانه صدر</p>	<p>گلمیخ</p>	<p>۵</p>
	<p>مرغ بهشتی (خرایی، ۱۳۸۶، ص. ۲۶)؛ نمادی از پیامبر (صادقی‌نیا و پوزش، ۱۳۹۵، ص. ۵۹)؛ نماد خوش‌اقبال و راندن نیروهای شر و بدی (شمیلی و جهانمرد، ۱۴۰۱، ص. ۹۲)</p>	<p>طاووس</p>	<p>خانه مصطفوی</p>	<p>پولک</p>	<p>۶</p>
	<p>نمادی از بهشت و سرزندگی (ماسه، ۱۳۵۳، ج. ۱، ص. ۲۴۳)؛ نماد آزادی، پایداری، جوانی، نماد آسمان (کوهزاد، ۱۳۸۹، ص. ۱۵)</p>	<p>سرو</p>	<p>خانه پیر عبدالملک</p>	<p>پولک</p>	<p>۷</p>
	<p>نشانه جوانی و اشتها به خیر و نیکی صاحبان، نیروی زندگی‌بخش.</p>	<p>گل (چهارپر، ششپر، هشت پر شانزده پر)</p>	<p>خانه صدر، مبشری، خادم بانسی عارف</p>	<p>پولک</p>	<p>۹</p>
	<p>نماد باغ بهشت و فضای روحانی و قدسی (میرزا امینی و بصام، ۱۳۹۰، ص. ۹)؛ نماد فضای معنوی و مقدس (موسوی لر و همکاران، ۱۳۹۶، ص. ۱۱۷)</p>	<p>ترنج</p>	<p>خانه مبشری</p>	<p>پولک</p>	<p>۱۲</p>

نتیجه

بررسی و مطالعه عناصر کاربردی-تزئینی موجود بر روی درب‌های خانه‌های تاریخی عصر قاجار در بافت کهن اردبیل نشان می‌دهد که سه عنصر کوبه، گل‌میخ و پولک با فرم‌های متنوع و نقوش تزئینی خود، جلوه خاصی به درب‌های چوبی این ابنیه داده؛ به طوری که نبوغ و هنرمندی، استادکاران این دوره را به تصویر می‌کشد. بر روی این درب‌ها کوبه مردانه با فرم مستطیلی کشیده و بلند بیشترین آمار را در میان دیگر احجام به خود اختصاص داده است. همچنین کوبه قلبی شکل یا قطره اشکی نیز بیش از دیگر فرم‌ها برای زنان مورداستفاده قرار گرفته است. کوبه مردان در این خانه‌ها از تنوع بیشتر هم از منظر فرمی و هم از منظر نقوش و تزئینات مفصل‌تر برخوردار است. اما در عوض کوبه زنان ظرافت بیشتری را دارا هستند و نقوش و تزئینات در این آثار با دقت و حساسیت بیشتری کار شده است. گل‌میخ‌های قاجاری تماماً از طرح مدور با کلاهک محدبی برخوردارند و دو نقش گل پنی‌رک و طرح شمسه در این آثار بیشتر مورداستفاده قرار گرفته است. در کنار این عناصر کاربردی، پولک‌ها جزو عناصر تزئینی هستند که به وفور بر روی درب‌های عصر قاجار بافت اردبیل مشاهده می‌شوند. این پولک‌ها در سه گروه پولک‌های زیر کوبه، پولک‌های زیر گل‌میخ و پولک‌های روی قواره یا بدنه درها قابل تقسیم‌اند. نقوش هندسی، گیاهی و حیوانی شامل نقش شمسه، دایره، دم طاووس، گل نیلوفر، سرو، ترنج و گل‌های چندپر مهم‌ترین تزئین این عناصر محسوب می‌گردند. دو شیوه قلم‌زنی و مشبک‌کاری، فنون تزئینی به‌کاررفته در تمامی این آثار هستند که سهم روش قلم‌زنی بیشتر است. مطالعات صورت گرفته نشان می‌دهد که فرم

کلی این عناصر و نقوش تزئینی قرارگرفته بر روی آن‌ها، علاوه بر جنبه زیبایی‌شناختی و حس زیبایی‌شناختی که به بیننده القا می‌کنند، باورها، نیات و اعتقادات هنرمند مسلمان عصر قاجار را نیز یک می‌کشند. بدین ترتیب هنرمند قاجار از این بستر مناسب استفاده بهینه برده و نقوش و نمادهایی را به کار گرفته که غالباً جنبه قدسی و اسلامی را دارا هستند. در نهایت چنین می‌توان استنباط نمود که هنرمندان عصر قاجار با آگاهی کامل به انتخاب فرم این عناصر و نقوش تزئینی موجود بر روی آن‌ها پرداخته‌اند و در این راستا بار مذهبی و دینی همواره بیش از تزئین و نوع نقش و فرم و نگاره موردتوجه بوده است.

پیشنهادات

در پایان پیشنهاد می‌شود؛ ابتدا در جهت حفاظت و نگهداری از این نوع عنصر معماری در بناهای تاریخی، اقدامات بیشتری صورت گیرد و در مرحله بعد با شناسایی و طراحی و همچنین به‌کارگیری آن‌ها در مجاورت بناهای تاریخی و محلاتی که دارای بافت سنتی هستند، زمینه توسعه گردشگری میراث ملموس شهر اردبیل را که از اصول مسلم توسعه پایدار شهرها بوده را هر چه بیشتر محقق سازند.

تقدیر و تشکر

از معاونت محترم پژوهشی دانشگاه محقق اردبیلی، به خاطر حمایت مالی در اجرای پژوهش حاضر سپاسگزاری و قدردانی می‌شود. مقاله‌ی حاضر مستخرج از طرح پژوهشی پسادکتری، تحت عنوان «باززنده‌سازی و احیای خانه‌ها و حمام‌های تاریخی شهر اردبیل با رویکرد توسعه پایدار گردشگری» در گروه باستان‌شناسی دانشگاه محقق اردبیلی توسط استاد میزبان و پژوهشگر پسادکتری به ترتیب دکتر حبیب شهبازی شیران و دکتر سید مهدی حسینی نیا، نگارش و تدوین شده است.

تعارض منافع

نویسندگان اعلام می‌دارند که در خصوص انتشار این مقاله تضاد منافع وجود ندارد. علاوه بر این، موضوعات اخلاقی، از جمله سرقت ادبی، رضایت آگاهانه، سوء رفتار، جعل داده‌ها، انتشار و ارسال مجدد و مکرر و همچنین، سیاست مجله در قبال استفاده از هوش مصنوعی از سوی نویسندگان رعایت شده است.

منابع و مآخذ

احسانی، م. (۱۳۹۰). هفت هزار سال هنر فلزکاری در ایران. انتشارات علمی و فرهنگی.

<https://sushiant.com/Ehsani68>

افرادی، ک. (۱۳۹۵). گونه‌بندی شیوه طراحی و ساخت درب‌ها و سردرهای بافت تاریخی رشت از دوره قاجار تاکنون. پژوهش‌های باستان‌شناسی ایران، ۷ (۱۵)، ۲۰۳-۲۱۸.

<https://doi.org/10.22084/nbsh.2017.6202.1260>

امیری، پ. (۱۳۸۴). در جستجوی هویت شهری اردبیل. وزارت مسکن و شهرسازی.

<https://www.mrud.ir/books/Ardabil>

بطیار، م. و حسنی، غ. ا. (۱۳۹۸). خاستگاه‌شناختی، طبقه‌بندی و تحلیل نقش‌های شیر سر بناهای قاجاری گرگان. مطالعات هنر اسلامی، ۱۵(۳۳)، ۹۸-۱۲۳.

<https://doi.org/10.22034/ias.2019.91558>

بوکور، م. د. (۱۳۸۷). رمزهای زنده جان (ج. ستاری، مترجم). نشر مرکز.

<https://nashremarkaz.com/book/2008>

بهار، م. (۱۳۸۶). از اسطوره تا تاریخ (الف. اسماعیل‌پور، گردآورنده و ویراستار). انتشارات چشمه.

<https://www.iranketab.ir/book/11086-from-myth-to-history>

بهداد، ح. و مجابی، س. ع. (۱۴۰۰). تنوع طرح و نقش در کوبه‌های ابنیه تاریخی بافت سنتی شهر یزد. هنرهای زیبا: هنرهای تجسمی، ۲۶(۳)، ۵۱-۶۴.

https://jfava.ut.ac.ir/article_84670.html

بهمنی، پ. (۱۳۸۹). سیر تحول و تطور نقش و نماد در هنرهای سنتی ایران. انتشارات دانشگاه پیام نور.

https://press.pnu.ac.ir/book_29638.html

جاری‌پور قهرود، م. ج. و فرخ‌فر، فرزانه. (۱۴۰۱). گونه‌شناسی آثار زمودگری نصب شده بر درهای ورودی ابنیه قاجاری کاشان. هنرهای صناعی ایران، ۵(۲)، ۶۵-۸۲.

<https://doi.org/10.22052/hsi.2023.248696.1082>

حسن‌پور لمر، س.، ابراهیمی، الف.، ستاری ساربانقلی، ح.، و وندشعاری، ع. (۱۴۰۲). گونه‌شناسی درب‌های سنتی شهر تاریخی ماسوله. پژوهش‌های باستانشناسی ایران، ۳۳(۳۹)، ۲۹۷-۳۲۶.

<https://doi.org/10.22084/nb.2023.26287.2486>

خزایی، م. (۱۳۸۶). تأویل نقوش نمادین طاووس و سیمرغ در بناهای عصر صفوی. هنرهای تجسمی، ۲۶، ۲۴-۲۷.

<https://ensani.ir/fa/9520>

زارع، ش. (۱۴۰۱). بررسی جایگاه نماد خورشید در اشعار عارفانه و تاثیر آن بر صنایع دستی شهرستان میبد. جستارنامه فرهنگ و هنر اسلامی، ۱۱(۱)، ۴۰-۵۱.

<https://www.jiac.ir/fa/downloadpaper.php?pid=13&rid=1&p=A>

سازمان بهسازی و نوسازی شهر اردبیل. (۱۳۸۷). برنامه راهبردی، حفظ و احیای بافت بالارزش فرهنگی، تاریخی شهر اردبیل. اردبیل: ایوان نقش جهان.

<https://ghorfestan.ir/iwannaghshjahan>

شاد قزوینی، پ.، و ادراکی، م. (۱۳۹۹). تحلیلی بر نقش شمس از منظر اندیشه و عرفان ابن‌عربی. هنرهای صناعی اسلامی، ۱۴(۱)، ۱-۱۱.

<https://scholar.google.com/citations1399>

شمیلی، ف. و جهانمرد، ب. (۱۴۰۱). بهشت گمشده؛ مطالعه نقش طاووس در نمای بیرونی بناهای تاریخی شهر اصفهان. هنرهای صناعی ایران، ۱۵(۱)، ۸۹-۱۰۰.

<https://doi.org/10.22052/hsi.2022.246406.1024>

بررسی و مطالعه ویژگی‌های بصری کوبه‌های فلزی و گل‌میخ‌های درهای ابنیه تاریخی عصر قاجار شهر اردبیل / ۲۹۵-۲۷۲ / سید مهدی حسینی نیا - حبیب شهبازی شیران - محدثه امینی

شوالیه، ژ.، و گربران، آلف. (۱۳۸۵). فرهنگ نمادها (س. فضایی، مترجم). نشر جیحون.

<https://www.iranketab.ir/book/84444-the-penguin-dictionary-of-symbols>

شهبازی شیران، ح.، حسینی نیا، س. م.، و بالیده، ف. (۱۴۰۳). بررسی و تحلیل تزئینات وابسته به معماری در خانه‌های دوران قاجار و پهلوی شهر اردبیل. نگارینه هنر اسلامی، ۱۱(۲۷)، ۱۵۸-۱۷۸.

https://journals.birjand.ac.ir/article_2927.html

شیخی، ع.، و نجاری، م. (۱۳۹۶). مطالعه تزئینات نما و سردر خانه‌های تاریخی قاجاری و پهلوی شهر مشهد. پژوهشنامه خراسان بزرگ، ۲۸(۱)، ۱-۲۰.

<https://elmnet.ir/doc/1932176-21332>

صادقی نیا، س.، و پوزش، س. (۱۳۹۵). بررسی تاویلی و نمادشناسانه نقش طاووس در هنرهای ایرانی. ادبیات نمایشی و هنرهای تجسمی، ۱(۲)، ۵۳-۶۲.

https://jdva.du.ac.ir/article_39.html

عابد دوست، ح.، و کاظم‌پور، ز. (۱۳۹۵). تحلیل ریشه‌ها و مفاهیم نقوش هندسی معماری دوره اسلامی در هنر کهن ایرانی. نگارینه هنر اسلامی، ۳(۱۰)، ۴۱-۵۸.

<https://doi.org/10.22077/nia.2016.777>

غلامی رکنآبادی، ز. (۱۳۹۰). نمادشناسی تصویری مار بر کوبه درها در هنر اسلامی [پایاننامه کارشناسی ارشد منتشر نشده]. دانشگاه هنر اصفهان، دانشکده هنر.

<https://elmnet.ir/Gholami1390>

کوهزاد، ن. (۱۳۸۹). تقدس نقش سرو در هنر ایران. هنرهای تجسمی، ۳(۵)، ۷-۱۶.

<https://www.noormags.ir/1494791>

کیان، م. (۱۳۸۱). چلنگری در هنرهای سنتی. کتاب ماه هنر، ۴۵(۴۶)، ۶۲-۶۶.

<https://www.noormags.ir/Kian1381>

ماسه، ه. (۱۳۵۳). معتقدات و آداب ایرانی (م. مهدی روشن‌ضمیر، مترجم؛ ج. ۱). تبریز: موسسه تاریخ و فرهنگ ایران.

<https://www.iketab.com/1353>

محمدزاده، م.، و علیزاده میرزاکلایی، س. (۱۳۹۲). تجزیه و تحلیل تزئینات فلزی درب ورودی مدرسه چهارباغ اصفهان. مجله پژوهش هنر، ۳(۵)، ۳۹-۴۹.

<https://www.noormags.ir/1058417>

مطهریان، س. د. (۱۳۹۵). آشنایی با هنر زمودگری. انتشارات ذهن فرزام.

<https://www.gisoom.com/11279473>

معماریان، غ. م. (۱۳۸۹). سیری در مبانی نظری معماری. نشر دانش.

<https://daneshnegar.com/fa/11533>

موسوی‌ر، الف. الف.، مسعودی، ز.، و مروج، الف. (۱۳۹۶). جایگاه نقش ترنج در هنر اسلامی با تکیه بر قالی، جلد قرآن و جلد شاهنامه‌های دوره صفوی. جلوه هنر، ۹(۲)، ۱۰۷-۱۱۸.

<https://www.noormags.ir/501305>

میرزا امینی، م. م. و بصام، ج. الف. (۱۳۹۰). نقش نمادین ترنج در فرش ایران، گلجام، ۶(۱۸)، ۹-۳۰.

<https://goljaam.icsa.ir/article-1-454-fa.html>

نواده ماهپیکر، ف. (۱۳۹۷). مطالعه نقش و عملکرد کوبه در شهرهای اصفهان و تبریز از قاجار تا پهلوی [پایان نامه کارشناسی ارشد منتشر نشده]. دانشگاه هنر تهران، پردیس بین‌المللی فارابی.

<https://ganj.irandoc.ac.ir/viewer/3caa7>

Reference

- Abeddoost, H., & Kazempour, Z. (2016). Analysis of the origins and concepts of the geometric patterns of the Islamic period in the Persian art. *Negarineh Islamic Art*, 3(10), 41-58. <https://doi.org/10.22077/nia.2016.777> [In Persian].
- Afradi, K. (2018). Categoriizing the design and manufacturing methods of doors and portals in historical structures of Rasht from Qajar period until now. *Archaeological Research of Iran*, 7(15), 203-218. <https://doi.org/10.22084/nbsh.2017.6202.1260> [In Persian].
- Amiri, Peyman (2005). *In Search of Urban Identity in Ardebil*. Ministry of Housing and Urban Development. <https://www.mrud.ir/books/Ardebil> [in Persian].
- Bahar, M. (2007). *From Myth to History* (A. Esmailpour, Ed.). Cheshmeh Publications. <https://www.iranketab.ir/book/11086-from-myth-to-history> [In Persian].
- Bahmani, P. (2010). *The Evolution and Development of Motifs and Symbols in Iranian Traditional Arts*. Payam Noor University Press. https://press.pnu.ac.ir/book_29638.html [In Persian].
- Batyar, M., & Hassani, G. (2019). Identification, classification and analysis of shir-sar motifs in Gorgan`s buildings in Quajarid period. *Islamic Art Studies*, 15(33), 98-123. <https://doi.org/10.22034/ias.2019.91558> [In Persian].
- Beaucorps, M. D. (2008). *Les Symboles Vivants* (J. Sattari, Trans.). Markaz Publishing. <https://nashremarkaz.com/book/2008> [In Persian].
- Behdad, H., & Mojabi, S. A. (2021). Variety of designs and motif in the Knocker of historical buildings in the traditional texture of Yazd City. *Journal of Fine Arts: Visual Arts*, 26(3), 51-64. https://jfava.ut.ac.ir/article_84670.html?lang=en [In Persian].
- Chevalier, J., & Gheerbrant, A. (2006). *The Penguin Dictionary of Symbols* (S. Fazaeli, Trans.). Jeyhoon Publishing. <https://www.iranketab.ir/book/84444-the-penguin-dictionary-of-symbols> [In Persian].
- Ehsani, M. (2012). *Seven Thousand Years of Metalworking Art in Iran*. Elmi va Farhangi Publishing. <https://sushiant.com/Ehsani68> [In Persian].

- Gholami Rokn-Abadi, Z. (2011). *Visual Symbolism of the Snake on Door Knockers in Islamic Art* [Unpublished master's dissertation]. University of Art Isfahan, Faculty of Art. <https://elmnnet.ir/Gholami1390> [In Persian].
- Hasanpour Loumer, S., Nejad Ebrahimi, A., Sattari sarbangholi, H., & Vand Shoari, A. (2024). The Identification and typology of traditional doors of the historical city of Masouleh. *Archaeological Research of Iran*, 13(39), 297-326. <https://doi.org/10.22084/nb.2023.26287.2486> [In Persian].
- Jaripour Qahroud, M. J., & Farrokhfar, F. (2023). Typology of Zomoudgari works installed on the entrance doors of Qajar Buildings in Kashan. *Journal of Iranian Handicrafts Studies*, 5(2), 65-82. <https://doi.org/10.22052/hsi.2023.248696.1082> [In Persian].
- Khazaei, M. (2007). Interpretation of the symbolic motifs of the peacock and Simorgh in Safavid-era buildings. *Visual Arts*, (26), 24-27. <https://ensani.ir/fa/9520> [In Persian].
- Kian, M. (2002). Blacksmithing in traditional arts. *Ketab-e Mah-e Honar*, (45-46), 62-66. <https://www.noormags.ir/Kian1381> [In Persian].
- Kouhzad, N. (2010). Sanctity of the cypress motif in Iranian art. *Journal of Fine Arts: Visual Arts*, 3(5), 7-16. <https://www.noormags.ir/1494791> [In Persian].
- Masse, H. (1974). *Iranian Beliefs and Customs* (M. Mehdi Roshan-Zamir, Trans.; Vol. 1). Institute of Iranian History and Culture. <https://www.iketab.com/1353> [In Persian].
- Memarian, G. M. (2010). *A Survey of the Theoretical Foundations of Architecture*. Danesh Publications. <https://daneshnegar.com/fa/11533> [In Persian].
- Mirzaamini, M. M., & Bassam, J. E. (2011). A study on the symbolic significance of medallion in Persian carpet. *Goljaam*, 7(18), 9-30. <https://goljaam.icsa.ir/article-1-454-fa.html> [In Persian].
- Mohammadzadeh, M., & Alizadeh Mirzakelai, S. (2013). Analysis of metal decorations of the entrance door of Chaharbagh School in Isfahan. *Honar-e Pazhoohesh*, 3(5), 39-49. <https://www.noormags.ir/1058417> [In Persian].
- Motaharian, S. D. (2016). *Introduction to the Art of Zomoodgari*. Zehn-e Farzam Publications. <https://www.gisoom.com/11279473> [In Persian].
- Mousavi-Lur, A. A., Masoudi, Z., & Morovaj, A. (2017). The position of the toranj motif in Islamic art with emphasis on Safavid carpets, Qur'ans, and Shahnameh bindings. *Jelveh Honar*, 9(2), 107-118. <https://www.noormags.ir/501305> [In Persian].

- Navadeh Mahpeykar, F. (2018). *A Study of The Role and Function of Door Knockers in the Cities of Isfahan and Tabriz from the Qajar to the Pahlavi Period* [Unpublished master's dissertation]. University of Art, Tehran, Farabi International Campus. <https://ganj.irandoc.ac.ir/viewer/3caa7> [In Persian].
- Organization for the Improvement and Renovation of the City of Ardabil. (2008). *Strategic Plan for the Preservation and Revival of the Valuable Cultural and Historical Fabric of the City of Ardabil*. Ardabil: Iwan Naghsh Jahan. <https://ghorfestan.ir/iwannaghshjahan> [in Persian].
- Sadeghi-Nia, S., & Poozesh, S. (2016). An interpretive and symbolistic study of the peacock motif in Iranian arts. *Journal of Dramatic Literature and Visual Arts*, 1(2), 53-62. https://jdva.du.ac.ir/article_39.html?lang=fa [In Persian].
- Shad Ghazvini, P., & Edraki, M. (2020). Analysis of the Shamseh Motif based on e Ibn Arab's thoughts and Myticism Theories. *Journal of Islamic Crafts*, 4(1), 1-11. <https://scholar.google.com/citations1399> [In Persian].
- Shahbazi Shiran, H., Hosseini Nia, S. M., & Balideh, F. (2024). Investigation and analysis of architecture-related decorations in the houses of Qajar and Pahlavi period in Ardabil city. *Negarineh Islamic Art*, 11(27), 158-178. https://journals.birjand.ac.ir/article_2927.html [in Persian].
- Shamili, F., & Jahanmard, B. (2022). Lost paradise: A Study of peacock motifs in the Exterior of monuments in Isfahan. *Journal of Iranian Handicrafts Studies*, 5(1), 89-100. <https://doi.org/10.22052/hsi.2022.246406.1024> [In Persian].
- Sheikhi, A., & Najjari, M. (2017). A study of façade and entrance decorations of Qajar and Pahlavi historic houses in the city of Mashhad. *Pazhooeshnameh-ye Khorasan-e Bozorg*, (28), 1-20. <https://elmnet.ir/doc/1932176-21332> [In Persian].
- Zare, S. (2022). Investigating the position of the sun symbol in mystical poems and its influence on handicrafts of Meybod city. *Journal of Islamic Art and Culture*, 1(1), 40-51. <https://www.jiac.ir/fa/downloadpaper.php?pid=13&rid=1&p=A> [In Persian].